

“O‘TGAN KUNLAR” ROMANINING MA’NAVIY-MA’RIFIY AHAMIYATI

Abdiyeva Sarvinoz Shoyimovna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani ma’naviy-ma’rifiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan qadriyatlar: halollik, vijdon, mas’uliyat, mehr-muhabbat, ijtimoiy adolat, ayol sha’ni va erkinligi kabi tamoyillar tarixiy voqealar fonida badiiy ifodasini topgani ko‘rsatiladi. Tadqiqot romanning milliy uyg‘onish va jadidchilik g‘oyalari bilan uzviy bog‘liqligini, urf-odat, jaholat va ijtimoiy turg‘unlikni tanqid qilish mexanizmlarini ochib beradi. Shuningdek, Otabek va Kumush obrazlari orqali “yangi” axloqiy idealning shakllanishi, to‘y-marosimlar va mahalliychilik illatlari misolida ijtimoiy ongni yangilash zarurati izohlanadi. Metod sifatida tarixiy-poetik yondashuv, kontent tahlil va hermenevtik talqin qo‘llanib, romanning bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida axloqiy tarbiya, fuqarolik mas’uliyati va madaniy xotirani mustahkamlashdagi amaliy ahamiyati yoritiladi. Xulosa tariqasida, “O‘tkan kunlar” nafaqat o‘zbek romanchiligining boshlanish nuqtasi, balki ma’naviy qadriyatlarni yangicha idrok etishga undaydigan, jamiyatni yangilash chaqirig‘ini badiiy shaklda taqdim etgan manba sifatida baholanadi.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Qodiriy; “O‘tkan kunlar”, ma’naviyat, ma’rifat, jadidchilik, milliy uyg‘onish, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy tanqid, ayol obrazi, tarbiya, madaniy xotira.*

O‘zbek adabiyoti tarixida “O‘tkan kunlar” romani ikki tomonlama ahamiyatga ega: bir tomondan, u milliy romanchilik maktabining poydevorini qo‘ygan ilk yirik badiiy tajriba bo‘lsa, ikkinchi tomondan, jamiyat ma’naviy yangilanishiga chaqirgan ma’rifiy manifest sifatida namoyon bo‘ladi. Abdulla Qodiriy XIX asr oxiri - XX asr boshidagi Turkiston hayotini tasvirlar ekan, badiiy voqeabandlikni ijtimoiy-axloqiy muammolarni ko‘tarish vositasiga aylantirdi: jaholat va isrofgarchilik, muhabbat va burch, shaxs erkinligi va jamoa bosimi, ayol

sha'ni va patriarxal tasavvurlar, mahalliychilik va taraqqiyot ehtiyoji kabi muammolar roman estetikasining markazida turadi. Shu ma'noda asar nafaqat tarixiy manzara, balki ma'naviy tafakkurning evolyutsiyasini ko'rsatuvchi badiiy laboratoriya hisoblanadi.

Romanning ma'rifiy kuchi, avvalo, qahramon tanlovlari orqali ochiladi. Otabek obrazida halollik, mehnatsevarlik, an'anaga hurmat bilan birga yangilikka ochiqlik uyg'unlashadi; Kumush obrazi esa ayol sha'ni, mehr-sadoqat va ichki irodaning yuksak namunasi sifatida talqin etiladi. Ularning taqdiri orqali muallif shaxsiy baxt va ijtimoiy burch o'rtasidagi kolliziyani ko'rsatadi. Shu bilan birga, to'y-marosimlardagi isrofgarchilik, mahalliychilik, manfaatparastlik kabi illatlar badiiy voqealar ichida tabiiy tarzda fosh etiladi. Natijada roman o'quvchini did-tafakkurini yangilashga, qadriyatlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishga undaydi — bu esa jadidchilik ruhining badiiy ko'rinishidir.

Maqolaning dolzarbligi bugungi kun bilan bevosita bog'liq. Global axborot oqimlari, madaniy standartlarning tez o'zgarishi sharoitida milliy axloqiy poydevorni mustahkamlash, fuqarolik mas'uliyati va madaniy xotirani saqlash ta'lim-tarbiya tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biridir. "O'tkan kunlar" mazkur vazifaga xizmat qiladigan samarali badiiy resurs bo'lib, maktab va oliy ta'limda adabiyot darslari, ma'naviyat soatlari, muhokama klublari uchun tayanch matn vazifasini bajarishi mumkin. Asarning mavzu va motivlari — axloqiy tanlov, ijtimoiy adolatga intilish, isrof va riyo tanqidi, ayol sha'ni — bugungi yoshlar bilan bevosita muloqotga kirishadigan, hayotiy tajriba bilan sinchiklab bog'lanadigan mavzulardir.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida ilk roman sifatida tarixiy ahamiyat kasb etibgina qolmay, balki jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotida ham muhim o'rin tutadi. Asar yozilgan davr Turkiston ijtimoiy hayotida eski urf-odatlar va yangilanish ehtiyojlari o'rtasidagi ziddiyatlar kuchaygan davrga to'g'ri keladi. Qodiriy ana shu ijtimoiy qarama-qarshiliklarni badiiy shaklda tasvirlab, o'quvchini yangicha fikrlashga, qadriyatlarni qayta baholashga undagan. Romanda muhabbat, halollik, vijdon, ayol sha'ni, adolat, mehnatsevarlik kabi

ma'naviy qadriyatlar ijtimoiy illatlar — jaholat, isrofgarchilik, mahalliychilik, manfaatparastlik va adolatsizlik bilan qarama-qarshi qo'yilgan. Bu orqali yozuvchi jamiyatni o'zini-o'zi tanqid qilishga va ichki islohotlarga chaqiradi.

Otabek obrazi ma'naviy yangilanishning timsoli bo'lib, uning halollikka intilishi, xalq manfaatini o'ylashi, savdoda shaffoflikka e'tibor qaratishi o'zbek ziyolisining yangi avlodini ifodalaydi. Uning Kumushga muhabbati va hayotiy qarorlari orqali muallif insoniy tuyg'ularni qadrlash, nikoh masalasida erkin tanlov qilish zarurligini ko'rsatadi. Kumush esa sadoqati, mehr-muhabbati, sabri va mustaqil fikrlashi bilan o'z davri uchun yangi tipdagi ayol obrazidir. U ayol sha'nini, erkinligini va ichki kuchini ifodalab, jamiyatda ayolning o'rni qayta ko'rib chiqilishi kerakligini eslatadi. Shu tariqa asarda ayollar mavqei bilan bog'liq muammolar ham ma'rifiy ruhda ko'tariladi.

Romanda ijtimoiy illatlar keskin tanqid qilinadi. To'y va marosimlardagi isrofgarchilik, mahalliychilik, manfaatparastlik kabi odatlar qahramonlar taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Otabek va Kumushning fojeali qismati ham jamiyatdagi jaholat, hasad va adolatsizlik oqibatida yuzaga keladi. Qodiriy bu illatlarni badiiy tasvir vositasida ochib berib, ularni inkor etish zarurligini ko'rsatadi. Shu jihatdan roman kitobxon uchun hayotiy saboq maktabiga aylanadi.

“O'tkan kunlar”ning ma'rifiy kuchi uning badiiy tilida ham ko'zga tashlanadi. Asarda xalqona iboralar, maqol va matallar, jonli dialoglardan foydalanilgan. Bu uslub o'quvchiga asarni yaqinlashtiradi, undagi ma'naviy g'oyalarni xalq ongiga singdirish imkonini beradi. Romanning hayotiyligi va xalqona ruhi uni keng kitobxonlar ommasiga tushunarli va ta'sirchan qiladi.

Bugungi kunda ham “O'tkan kunlar” romani o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Asarda ko'tarilgan mavzular — adolat va halollik, isrof va riyo, ayol sha'ni, milliy birlik va taraqqiyot — zamonaviy o'zbek jamiyati uchun ham muhimdir. Shu sababli roman ta'lim va tarbiya jarayonida, ma'naviy-ma'rifiy ishlarning asosiy manbalaridan biri sifatida qo'llanilishi mumkin. U yosh avlodni o'zligini anglashga, jamiyatdagi illatlarga tanqidiy qarashga, halollik va adolat tamoyillariga amal qilishga undaydi.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek milliy adabiyoti tarixida burilish yasagan asar sifatida nafaqat badiiy, balki ma’naviy-ma’rifiy jihatdan ham yuksak ahamiyatga ega. Asarda o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy hayoti, xalqning orzu-umidlari, yangilanishga bo‘lgan intilishi, eski urf-odat va jaholatning jamiyat taraqqiyotiga to‘siq bo‘layotgani keng yoritilgan. Otabek va Kumush obrazlari orqali halollik, sadoqat, muhabbat, fidoyilik kabi yuksak insoniy fazilatlar targ‘ib etilgan bo‘lsa, Zaynab, Hasanali va boshqa qahramonlar orqali jamiyatdagi illatlar tanqid ostiga olingan.

Roman o‘zining ma’naviy kuchi bilan o‘quvchini halollikka, adolatga, milliy birlikka va o‘z qadriyatlarini qadrlashga chorlaydi. Ayniqsa, ayol sha’ni va huquqi masalasining badiiy ifodasi o‘z davrida yangicha qarashlarni shakllantirgan, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Asarda til va uslubning xalqona bo‘lishi uning keng omma orasida tez tarqalishiga va milliy ongini uyg‘otishda muhim o‘rin egallashiga xizmat qilgan.

Demak, “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek xalqining ma’naviy-ma’rifiy uyg‘onishida, milliy adabiyotning shakllanishida, yosh avlodning barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishida beqiyos ahamiyatga ega. Bugun ham u nafaqat adabiy yodgorlik, balki tarbiya va ma’rifat manbai sifatida qadrlanishi, ta’lim jarayonida keng foydalanilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, turli yillarda chop etilgan nashrlari.
2. Mirvaliyev Q. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi. – Toshkent: Fan, 1989.
3. Karimov I. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Nazarov B. O‘zbek romanchiligi taraqqiyoti. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 1994.
5. Sharafiddinov O. Milliy uyg‘onish adabiyoti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
6. Jo‘rayev T. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

7. Axmedova N. “O‘tkan kunlar”da ma’naviy qadriyatlar talqini // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2017, №3.
8. Sirojiddinov Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.